

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ПРИРОДИ В КК УРСР 1960 Р.

А. Ю. Бойчук
кандидат юридичних наук

Актуальність теми дослідження пов'язана з трьома причинами. По-перше, взаємовідносини людини і природи завжди були однією з найважливіших проблем суспільства. В сьогоднішній Україні це питання має виключно важливе значення у зв'язку з кризою, яка охопила політику, економіку, соціальну сферу суспільства. Характерною особливістю таких історичних періодів є різке збільшення навантажень на об'єкти природи, що призводить до хижацького ставлення до них у вигляді захоплення цінних земель, заповідників, знищення лісів, деяких видів рослин, забруднення атмосферного повітря, річок, озер, ставків промисловими і комунальними стічними водами тощо. По-друге, діюче законодавство потребує своїх докорінних змін через наявність в ньому соціалістичного підходу до оцінки цінностей природних ресурсів, їх компонентів та екологічних прав громадян. По-третє, одним із дієвих способів охорони природи є використання засобів кримінального права, які дозволя-

ють протидіяти найбільш суспільно небезпечним злочинам у цій сфері.

Для вирішення цього завдання звернемось до історичного досвіду, накопиченого в радянський період при використанні положень Кримінального кодексу УРСР 1960 р. (далі – КК УРСР). Такий підхід ґрунтується на тому, що структура, диспозиції статей, інші показники Кримінального кодексу України 2001 р. схожі з аналогічними характеристиками Кримінального кодексу УРСР 1960 р. Аналіз публікацій показує, що питання, пов'язані з використанням Кримінального кодексу УРСР 1960 р. в сфері охорони природи, розглядалися в працях В. Л. Мунтяна, Б. Г. Розовського, С.Б. Гавриша, З. Г. Корчевої, В. К. Матвійчука, Н. І. Тітової, Т. К. Оверковської та ін. При цьому зміст та структура, санкції статей, регламентуючих кримінальну відповідальність за злочини проти природи, не були темою комплексних наукових розробок.

Метою цієї статті є дослідження особливостей побудови

та змісту статей КК УРСР 1960 р., які встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти природи.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з аналізу причин та розгляду особливостей структури, диспозиції норм, які встановлюють відповідальність за злочини в сфері довкілля в КК УРСР. Початок 60-х рр. минулого століття характеризувався пом'якшенням радянського режиму і тому отримав назву «хрущовська відлига». Іншим фактором, що сприяв підготовці кодифікованого акта, стало прийняття Верховною Радою УРСР Закону «Про охорону природи Української РСР» від 30 червня 1960 р. [1]. Характерною рисою цього закону був його декларативний характер: документ не містив конкретних положень з охорони природи, а лише регламентував необхідність охорони землі, атмосферного повітря, надр, водних ресурсів, зелених насаджень, державних заповідників і вказував на необхідність збереження родючості

ґрунтів, заборони вирубки лісів, шкідливих викидів, стоків, забруднення, замулювання річок, ставків, не встановлюючи за їх порушення жодних санкцій.

Нові підходи в політиці знайшли відображення в нормах КК УРСР, який складався із загальної і особливої частин, 11 глав, 263 статей та мав загальну кількість знаків – 343592 [2]. Кодифікований акт регламентував відповідальність за злочини проти довкілля стосовно 6 природних об'єктів: земля, вода, пам'ятки культури, рибні запаси, рослинний і тваринний світ. Особливістю КК УРСР є та обставина, що злочини проти природи розташовані в різних главах кодексу і не є єдиним розділом (табл. 1).

Так, у главі II «Злочини проти соціалістичної власності» містяться ст. ст. 89, 90, які регламентують охорону лісів та лісонасаджень, в главі VI «Господарські злочини» є ст. ст. 158, 159, 160, 161, 162, 163, 163¹, згідно з якими встановлюється відповідальність за порушення правил, встановлених з метою боротьби з хворобами і шкідникам тварин, умисним пошкодженням лісонасаджень, незаконними порубками лісу, полюванням, зайняттям рибним або іншим водним добувним промислом, проведенням вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. Аналогічним чином, в главі IX «Злочини проти порядку управління» знаходиться ст. 199, яка регламентує відповідальність за самовільне захоплення землі або самовільне будівництво, а в главі X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» – ст. 207, яка регламентує умисне знищення і руйнування пам'яток культури, та ст. 228 стосовно відповідальності за забруднення водних об'єктів. Таким чином, статті стосовно охорони природи без якогось

логічного принципу розміщені в главах, які лише формально відповідають їх змісту. Наступним етапом дослідження є розгляд кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з кожним з цих природних об'єктів.

I. Охорона землі. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері охорони землі встановлена в ст. 199 КК УРСР, яка передбачає самовільне захоплення землі та самовільне будівництво. Ця стаття містить два самостійних склади злочини, об'єднаних в одній нормі, які зазіхають на різні об'єкти. В ч. 1 ст. 199 КК УРСР встановлена відповідальність за самовільне захоплення, самовільний обмін або купівлю-продаж земельної ділянки або інші дії, що порушують закони про націоналізацію землі. Радянська система базувалася на виключній загальнодержавній власності на цей природний ресурс, Декрет «Про землю» від 26.10.1917 р. був одним з перших нормативно-правових актів, прийнятих в Радянській Росії, тому будь-які дії, пов'язані з порушенням націоналізації землі, каралися як кримінальний злочин. В цілому, самовільне захоплення землі та самовільне будівництво призводять до її вилучення із сільськогосподарського обігу, а в деяких випадках ведуть до абсолютної непридатності її стану. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 199 КК УРСР, карався виправними роботами на строк від шести місяців до одного року або штрафом у розмірі до трьохсот рублів. Ч. 2 ст. 199 КК УРСР передбачала відповідальність за самовільне будівництво житлового будинку, якщо ж за такі дії вже застосовані заходи адміністративного впливу, що в свою чергу передбачає покарання у вигляді виправних робіт на строк від шести місяців до одного року з конфіскацією незаконно спорудженої будівлі. Загальна кіль-

кість знаків, які входять до складу цієї статті, є 1191, а максимальна міра покарання – виправні роботи до одного року з конфіскацією незаконно спорудженої будівлі. Як вказує Н. І. Тітова, Кримінальний кодекс Української РСР не передбачає відповідальності за прямі зазіхання на правила раціонального землекористування, від чого земля зіпсувалась, стала непридатною для використання за цільовим призначенням, знизила родючість, заросла чагарниками, зазнала засолення, заболочення та ін. [3, с. 42].

II. Охорона водних об'єктів. Водні об'єкти складають важливу частину природних багатств України і до них входять приблизно 70 тис. річок, 20 тис. озер та водойм. Згідно зі ст. 228 «Забруднення водойм», забруднення рік, озер та інших водойм і водних джерел неочищеними і незнешкодженними стічними водами або відходами промислових і комунальних підприємств, що може завдати шкоди здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву чи рибним запасам, каралося виправними роботами на строк до одного року або штрафом у розмірі до трьохсот рублів. В статті також передбачена відповідальність за забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей і для живих ресурсів моря, а цей пункт ст. 228¹ КК УРСР, як вказує З. Г. Корчева, був прийнятий в 1974 р. відповідно до міжнародних угод про захист морських і територіальних вод [4, с. 29]. Загальна кількість знаків, яка входить до цього пункту, складає 4403, а найвища санкція, згідно з ч. 2 ст. 228, передбачає позбавлення волі на строк до 5 років. Незважаючи на такі суворі міри кримінальної відповідальності, в повсякденному житті радянської України забруднення річок та водойм було, на думку В. Є. Борейко, звичайним явищем [5, с.128–137]. За даними

вченого, з 300 підприємств Донбасу очисні споруди мали тільки 188, а туберкульозні санаторії Чернігівської області, лікарні Донбасу та Закарпаття скидали неочищену, бактеріальну забруднену воду в річки, з яких населення брало воду. За цей період повністю неочищених стоків скинуто 3 млрд кубів. Багато підприємств зливали у водойми найцінніші речовини: Київський лісохімкомбінат – 50 т скипидару в рік, Дарницький шовковий – 5 т міді, Рубіжанський хімкомбінат – 23 тис. т мідного купоросу щорічно. За підрахунками, вартість цінних речовин, викинутих в водойми УРСР в 1965 р., склала 100 млн рублів [5, с. 131].

III. Охорона рослинного світу. Охорона рослинного світу регламентується ст. 160 КК УРСР, яка передбачає відповідальність за незаконну порубку лісу, а також у ч. ч. 2 і 3 ст. 89 і ст. 90, регламентуючих випадки знищення або суттєвого пошкодження лісових масивів, ст. 158 – за порушення правил боротьби з хворобами та шкідниками рослин і ст. 159, яка регламентувала потрапу посівів і пошкодження насаджень. Такий перелік злочинів, заходів відповідальності доводить наявність у законодавця доктринальних поглядів стосовно виключної ролі лісів у збереженні навколишнього середовища. Так, згідно з ч. 2 ст. 89 істотне пошкодження лісових масивів шляхом підпалу карається позбавленням волі на строк до десяти років. В свою чергу, ст. 158 регламентує порушення правил боротьби з хворобами і шкідниками рослин, які спричинили тяжкі наслідки, що каралося виправними роботами на строк до одного року або штрафом у розмірі до ста рублів. Умисна потрапа посівів або умисне пошкодження захисних лісонасаджень, плодово-ягідних та інших насаджень, які завдали великої шкоди державному, кол-

госпному чи іншому громадському господарству, тягло за собою, згідно зі ст. 159, штраф у розмірі до ста рублів або виправні роботи на строк до одного року. У той історичний період найпоширенішим видом кримінального лісопорушення була незаконна порубка лісу, відповідальність за яку встановлена ст. 160 КК УРСР. Так, незаконна порубка лісу в усіх лісах державного значення, колгоспних смуг, що завдала лісовому господарству шкоди, яка перевищує десять рублів за таксовими цінами, каралася виправними роботами на строк до одного року або штрафом у розмірі до ста рублів, з конфіскацією незаконно зрубанної деревини. Згідно з ч. 2 ст. 160, якщо таке діяння завдало великої шкоди або вчинялося систематично, каралася позбавленням волі на строк до п'яти років з конфіскацією незаконно зрубанної деревини. Розглядаючи кількісні показники цих статей, можна вказати, що загальна кількість знаків в них складає 3042, а найвища міра покарання передбачала позбавлення волі на строк до десяти років.

IV. Охорона тваринного світу, рибних запасів. Тварини та птахи є показником стану навколишнього природного середовища. Тому збереження чисельності їх видів та забезпечення умов існування – одне з важливих завдань природоохоронного законодавства. До злочинів в області охорони тваринного світу належать склади, передбачені в ст. ст. 161, 162, 163, 163¹ КК УРСР. Так, відповідальність за незаконне полювання передбачалася в ст. 161, згідно з якою полювання, що проводилося в заборонений час чи в недозволених місцях, або забороненими знаряддями і способами, або на звірів і птахів, полювання на яких повністю заборонено, каралося виправни-

ми роботами на строк до одного року або штрафом у розмірі до ста рублів, з конфіскацією всього добутого і знарядь полювання. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або водним добувним промыслом передбачена ст. 162 КК УРСР, яка встановлювала покарання у вигляді виправних робіт на строк до одного року або штрафом у розмірі до двохсот рублів, з конфіскацією всього добутого і знарядь лову. Особливо небезпекою є використання вибухових речовин при проведенні ловлі риби. Тому, згідно зі ст. 163, за такі дії передбачається покарання у вигляді виправних робіт на строк до шести місяців або штраф у розмірі до двохсот рублів. Наявність цієї статті в Кримінальному кодексі, за даними В. Є. Борейко, не заважала радянським керівникам по-хижацькому знищувати рибні багатства України [5, с. 218]. Так, під виглядом очищення р. Прут від льоду військові підривали лід навіть у випадках, коли він мав товщину 1 см, а рибу, що сплила, солдати-мінери збирали та розвозили по квартирах своїх начальників.

Кількість знаків в статтях, пов'язаних з охороною тваринного світу та рибних запасів, складала 3278, а максимальна міра покарання передбачала виправні роботи строком до одного року з конфіскацією всього добутого та знарядь полювання.

V. Пам'ятки культури. Знищення і руйнування природних об'єктів, взятих під охорону держави, завжди наносить шкоду та збитки, які компенсувати дуже складно. Відповідальність за такі дії передбачалася ст. 207 КК УРСР, яка встановлювала відповідальність за умисне знищення, руйнування або псування пам'яток культури, взятих під охорону держави. Мірою покарання було позбавлення волі на строк до трьох років

або виправні роботи на строк до одного року або штраф до трьохсот рублів, а загальна кількість знаків в цій статті складає 346.

Розгляд мір відповідальності, передбачених за скоєння злочинів проти природи, систематизовано в табл. 2.

Розглядаючи максимальні міри покарання, можна зауважити, що найбільш висока санкція у вигляді 10 років позбавлення волі передбачена ст. 89, друга за розміром санкція у вигляді позбавлення волі на 5 років регламентувалася ст. 160, 3 роки позбавлення волі передбачали ст. 90 та ст. 207. В усіх інших випадках, згідно з кодифікованим актом, за злочини проти природи передбачалася кримінальна відповідальність у вигляді виправних робіт строком на 1 рік (ст. ст. 158, 159, 161, 162, 199, 228), а ст. 163 регламентувала відповідальність у вигляді виправних робіт строком на 6 місяців (табл. 2).

Викликає інтерес розгляд мінімальних мір покарання, передбачених КК УРСР 1960 р., який регламентував виправні роботи строком на 1 рік згідно зі ст. 90, а в усіх інших випадках застосовувалися штрафи в розмірі від 100 до 300 рублів. Причому штрафи розміром в 300 рублів передбачалися ст. 199 – за самовільне захоплення та самовільне будівництво, ст. 207 – за знищення

і руйнування пам'яток культури та ст. 228 – за забруднення водойм.

Другою особливістю нормативно-правового акта є використання термінів, зміст яких в тексті кодифікованого акта не з'ясовується. Так, в ст. ст. 89, 90, 158 містяться терміни «тяжкі наслідки», «істотне пошкодження», ст. ст. 159, 160 застосовують терміни «велика шкода», ст. 228 включає термін «заподіяння шкоди здоров'ю людей». На практиці це означало, що суди при прийнятті рішень повинні були виходити із суддівського розсуду стосовно змісту таких термінів. Третьою характерною особливістю кодексу є використання в ньому бланкетних норм, причиною чого є складність класифікації злочинів проти природи. Так, бланкетні норми увійшли до ст. 158, яка регламентувала порушення правил боротьби з хворобами та шкідниками рослин, ст. 163, яка регламентувала проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, та ст. 199, в якій встановлювалася відповідальність за порушення закону про націоналізацію. Четвертою особливістю документа є та обставина, що загальна кількість знаків у статтях, пов'язаних з відповідальністю за злочини проти природи, становить 12260 чи складає 3,6 % від загальної

кількості знаків від кодифікованого акта. Серед них найбільша кількість знаків – 4403 припадає на статті, пов'язані з кримінальною відповідальністю за злочини, пов'язані із забрудненням водних об'єктів.

Отже, після проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

1. Характерною рисою КК УРСР 1960 р. є розміщення статей, де встановлюється кримінальна відповідальність за злочини проти природи не єдиним масивом, а їх нічим не обґрунтоване розміщення в чотирьох різних главах.

2. Особливістю юридичної техніки документа є застосування бланкетних норм та термінів «велика шкода», «тяжкі наслідки», «істотне пошкодження», «заподіяння шкоди здоров'ю людей», що не отримали свого тлумачення в змісті кодифікованого акта.

Розгляд мір покарання показує, що найбільш суворим з них був термін у десять років ув'язнення, який згідно зі ст. 89 передбачався за знищення або пошкодження лісонасаджень, вчинене шляхом підпалу або іншим небезпечним способом, мінімальні санкції у вигляді штрафу розміром 100 рублів передбачалися ст. ст. 158, 159, 160, 161, а також кодекс регламентував використання в багатьох випадках виправних робіт строком від 6 місяців до 1 року. ■

Табл.1

РОЗМІЩЕННЯ СТАТЕЙ З ОХОРОНИ ПРИРОДИ В ГЛАВАХ КК УРСР 1960 р.

II. Злочини проти соціалістичної власності	VI. Господарські злочини	IX. Злочини проти порядку управління	X. Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я
ст. ст. 89, 90	ст. ст. 158, 159, 160, 161, 162, 163, 163 ¹	ст. 199	ст. ст. 207, 228, 228 ¹

МІРИ ПОКАРАННЯ В СТАТТЯХ КК УРСР 1960 р.

Покарання	89	90	158	159	160	161	162	163	199	207	228
Максимальне	10 років	3 роки	1 рік*	1 рік*	5 років	1 рік*	1 рік*	6 міс.*	1 рік	3 роки	1 рік*
Мінімальне (руб.)		1 рік*	100	100	100	100	200	200	300	300	300

* виправні роботи

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про охорону природи Української РСР : Закон УРСР від 30 червня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1960. – № 23. – Ст. 175.
2. Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 12.01.1961. – Ст. 14.
3. Тітова Н. І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи / Н. І. Тітова // Вид-во Львівського ун-ту, 1973. – 220 с.
4. Корчева З. Г. Уголовно-правовая охрана природы в УССР : учеб. пособ. / З. Г. Корчева. – Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1975. – 83 с.
5. Борейко В. Е. История охраны природы Украины. X век – 1980 г. / В. Е. Борейко. – К. : Киев. екол.-культ. центр, 2001. – 544 с.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ПРИРОДИ В КК УРСР 1960 р.

А. Ю. Бойчук

У статті розглянуто особливості розміщення та кількісні параметри норм, що встановлюють відповідальність за порушення в сфері охорони природи в Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. Показана наявність в ньому бланкетних норм і термінів, які не отримали свого визначення. Проведено аналіз мір відповідальності за злочини проти природи, доведено, що найбільш «жорстка» санкція у вигляді позбавлення волі становила 10 років, а в якості мінімальних санкцій застосовувались штрафи розміром від 100 до 300 рублів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, охорона природи, Кримінальний кодекс УРСР 1960 р.

Стаття надійшла до редакції: 29.05.2017.